

NASTAVAK MIHAJLO MARI] 2

I sad ka`ete taj Luka Djak 1944. godine izbo usta{u, hteo da pobegne i onda pozvali na nastup lan~aru. Kolko vas je bilo i kakav je izgledao taj nastup?

- Samo da vam ka`em za{to je i zbog ~ega. Taj Luka Djak on je bio autolakirer i radio je u takozvanoj mehani~koj radionici gde se pravili automobili, motocikli i to sve. I napravljen je jedan automobil, teretni i sad treba sa njime da se ide na probu. I taj majstor koji ga je radio neki Savlaji} iz Slavonskog Broda on je bio kao glavni mehani~ar i sada bi i{ao i taj Luka sa njima koji je popravljao taj auto, seli su u auto i da idu na probu ali dobiju usta{kog stra`ara da ih prati, i{li su prema Novskoj kao da isprobaju auto i kod reke Zdruga ovaj Luka uzme izbode tog usta{u no`em i isko~i iz automobila i pobegne, a ovaj glavni mehani~ar je produ`io dalje ali nije imao kuda, nego se vrati u logor sa autom i rekao u ~emu je stvar, {ta je bilo i njega zatvore. Bace ga u zatvor, a po{to je taj Luka radio u lan~ari, oni su onda nas izveli napolje. Ispred same lan~are i tim zatvoren{i{tvom nas postroje, mi nismo znali zbog ~ega i za{to i kada su nas izveli napolje onda nam je taj upravnik logora, Matkovi}, koji nam je bio upravnik logora u to vreme kazao u ~emu je stvar i onda je odvojio petnaest Srba po{to je taj Luka Srbin, jedno dvanaest, trinaest Jevreja, i postroji nas i ka`e ovako: "Po{to je taj va{ zato~enik Srbin, sad }ete izgubiti glavu, po{to je on podigao ruku na usta{u, mi smo toga usta{u znali, on je stvarno bio dobar {to se ti~e toga, donosio je hranu i hleba i to sve. I taj upravnik logora, Matkovi}, izvadi iz d`epa nov~anicu, to je bila petobanka, izvadi nju i ovako je uzeo i ka`e, vidite, ovde ima grb naslikan, ako padne slika svi }ete biti postreljani, ako padne grb, ne}e vam se ni{ta desiti. Mi svi u red, on uzima nov~anicu, baca je u vazduh, ona pada, on je uzima sa zemlje, ma{e glavom i baca je po drugi put u vazduh, opet pada kruna. Tre}i put je uzima, baca je u vazduh i opet kruna, nama opsuje majku svima, izvadi pi{tolj i ceo {an`er izru~i metke i ka`e nama:

"mar{ u lan~aru". To je taj {to ka`e taj slu~aj i tako mi ostadosmo `ivi. On se igrao sa nama. E, sad nekim slu~ajem da je pala ta nov~anica na glavu gotovo, izgubismo nas trideset glavu. Sve bi nas ubili. Nije bio samo on tu, bilo ih je vi{e, svi ~ekaju kao zapeta pu{ka. To je bilo 44. godine.

To je bio jedini nastup?

- To je bila igra `ivaca, lomljenje `ivaca, to sistematsko uni{tenje, na bilo koji na~in, psihi~ki da izmi{lja ne{to {to jednom ~oveku ne odgovara, smeta i tako dalje.

Jel to bio jedini nastup u lan~ari?

- Bilo je vi{e nastupa, ali sve razni momenti. Nekada je neki Jevrejin napravio ne{to {to ne valja pa opet nastup, pa izabere vi{e Jevreja a manje Srba. Ka`em, to je bilo.

Kakvi su bili odnosi medju Srba i Jevreja u radionici?

- Pa da vam ka`em, mi u radionici nismo lo{e `ivelj, slagali smo se, pomagali smo jedan drugoga. Znate {ta, ja sam kazao stotinu puta, kad bi se danas narod slagao kao {to smo se mi slagali u logoru sasvim drugi bi `ivot bio. Ja sam recimo, da dobijem ovolko malo par~e hleba, il sam ne{to uradio usta{i, on mi donece par~e hleba, ja nisam to par~e hleba hteo ni mogao da pojedem sam, ja sam to podelio na tri dela, uzeo sam ja jedno par~e, jedno sam dao Jevrejinu i jedno par~e sam dao Ciganinu. Ta sloga i to, ovo par~e meni ne}e mnogo pomo}i, ja sam imao jedan slu~aj posle }emo do{j i na to. Ja sam bio dodeljen iz lan~are, taj Salamon me je dodelio da idem.

Kuda?

- Da idem da radim u usta{ku bolnicu da radim.

Gde se nalazila bolnica?

- U selu Jasenovcu.

[ta da radite u toj bolnici?

- Italija je poslala jedan aparat za destilaciju vode, ova je zagadjena da se voda destilira za iskuvavanje instrumenata u bolnici i mene je Salamon rekao da idem ja. Ja sam do{ao pod stra`om, stra`ar me pratio, video sam jedan sanduk zatvoren, ja taj sanduk otvorim, vidim aparat za destilaciju vode. Zatvorim sanduk, tamo, ovamo, ali ne znam da ~itam talijanski, neznam da sastavim to. Ja sam vadio par~e po par~e od toga aparata sve jedno sa drugim prislanjao, e pa{e taj komad sa tim, ja ga spojim, pa opet drugi, tre}i i ja tako uspem da sklopim taj aparat i probaju ispravan, i u bolnici zato~enici su bili lekari i ja pitam pokojnog Klajna, hirurga, doktore jel to dobro, ka`e perfektno. Mo`emo da ga koristimo. Ja sav sretan. Ali sam i{ao uve~e, uvek stra`ar iz bolnice me pratio a ujutru je dolazio po mene da me vodi u bolnicu. I ja tako sastavlja i dobio sam drugo zaposlenje. Po~eo sam da radim i svaki dan sam morao da idem.

Da li ste bili tad dodeljeni na stalni rad na odr`avanje u bolnici?

- Stalni rad u bolnici, u bolnici nisam spavao i ni{ta, moram da ka`em da sam tamo imao bolju hranu i sve, ali svako ve~e me stra`ar prati iz bolnice na spavanje. I jednog dana dolazi Luburi}, vrhovni komandant svih logora i dolazi on i sad svako po{tuje te rukovodioce, te vrhunske zato {to zavise od njih, kao da mu poka`e {ta su dobili, {ta su stekli, {ta imaju. I kao da on vidi to, taj aparat za destilaciju. I on do{ao ja stojim kod aparata, aparat radi normalno, vi niste smeli da ka`ete ni dobar dan, samo da se naklonite, on ono ogleda okolo, ajde ka`e, probaj to, izdestiliraj vodu da ja vidim to, on po{alje u laboratoriju i ~eka da oni jave da je sve u redu i onda on mene upita: "A kad treba da ide{ ku}i". Gospodine satni~e, po mojoj ra~unici po svemu ja bih trebao da budem jo{ sedam dana.

To se zna~i sve de{aval 43. godine?

- Pa da. Reko, ja bih trebalo da idem, jo{ sedam dana pa da idem ku}i. Ka`e, javi se ujutru u zatvoreni{two. Ja sad, onako ra~unam da se prijavim u zatvoreni{two, sigurno da mi daju propusnicu pa da idem pre. Ja ujutru u zatvoreni{two kod

upravnika logora, a upravnik je bio [aki], Vinko [aki]. Sedi ovako za astalom, ja u{ao, ka`em gospodine poru~ni~e do{ao sam da vam se prijavim. Ovaj je valjda njemu javio. On izvadi komad papira i gurne pred mene i ka`e potpi{i. Ja gledam ne pi{e ni{ta na tom papiru, ~ist tabak hartije. Onako, momentalno mi prolete kroz glavu, ako ne potpi{em ode glava, ako potpi{em, {ta sam potpisao neznam. Potpi{em i on onda ka`e, sloboden si. Ujutru se javi opet kod mene. Ja sutradan izadjem, stra`ar me ~eka na kapiju, ja ceo dan mislim {ta }e da bude. Kad stra`ar je doprati, prijavim se kod [aki]a on mi opet taj tabak hartije popunjeno tabak hartije i na njemu pi{e: pristaje dobrovoljno da ostavi logor. Tako sam ja bio ~etiri godine, posle toga jo{ dve godine u logoru. A da nisam potpisao on bi izvadio pi{tolj i ubio bi me.

Vinko [aki]?

- @ivi u Zagrebu.

[ta je on bio, upravnik logora ili je bio komandant jedinice usta{ke?

- Ne, upravnik logora. Oni su se svakog meseca takore}i menjali.

Kako je izgledala ta uprava logora, ko je bio kad ste vi do{li?

- Imali su svoju zgradu.

U okviru `ice ili van `ice, u selu Jasenovcu?

- Ne, preko puta lan~are u okviru `ice.

Kolko je njih bilo?

- Bilo je ~inovnika, gde su se skupljali ti glavni, tu im je bilo kao sedi{te, dogovarali se.

Ko je jo{ sedeо u kancelariji?

- Ja kad sam to potpisao on je bio sam.

Dobro, ta bolnica je bila u selu Jasenovcu. Kome je slu`ila ta bolnica?

- Usta{ama. Ranjenicima i usta{kim porodicama.

Nije bila za zato~enike?

- Ma jok.

Ko su bili lekari u toj usta{koj bolnici u Jasenovcu?

- Za zato~enike je bilo doktor doktor Joni}, doktor Klajn, doktor [picer, Zorica Faj, Jevrejka.

Jedan jedini doktor je bio Srbin?

- Da, to je bio Joni}, on je bio op{ti lekar.

Jel bilo bolni~ara?

- Bolni~ari su bili usta{e, a zato~enici su bili lekari.

Ko je bio upravnik bolnice?

- Upravnik bolnice je bio doktor Marinko.

Jel on bio slobodan ~ovek, Hrvat, usta{a?

- On je bio slobodan, doteran je u logor kao zato~enik i kad je bila borba na Kozari, on je bio odredjen da ide na Kozaru da primi jednog ranjenika, usta{u. I kad se vratio odande, pokazao se {to mu je du`nost kao lekaru, imao je neku zakletvu, i onda su ga oslobođili kao slobodnjaka, postao je kao usta{a.

I onda je on postao upravnik bolnice kao slobodnjak?

- Da, kao slobodnjak i dobio je usta{ku uniformu i doveo je porodicu iz Dalmacije i porodica mu je isto bila. On je bio upravnik a svi oni su bili kao zato~enici, ali su bili dodeljeni usta{koj bolnici.

Dobro dal se doktor ovaj in`enjer Salamon dodelio na taj rad u toj bolnici, koje godine?

- 43.

Tek tada. A do 43. godine ste radili u samoj lan~ari. Onda ste u bolnici radili do 45. godine, do kraja, na odr`avanju razli~itih pogona u bolnici?

- Ne, kad sam bio u bolnici bio mi je samo zadatak taj aparat za destilaciju vode i ni{ta drugo. Ja na primer pustim aparat da radi, a ja mogu druge stvari da radim {ta treba.

I tu vam je hrana bila bolja?

- Da, tu je bila bolja hrana. [ta sam jo{ radio. Radio sam i to zato {to je preko puta te usta{ke bolnice bila isto zgrada gde su ovi stra`ari i usta{e bile u bolnici, oni su tu imali takozvano mesto gde su spivali. A tu je bila dezinfekcija. Ja sam sa dezinfekcijom radio.

Aha, na uni{tenju va{i?

- Na uni{tenju va{i, {to oni napravlje, spaljivanjem nogu i ruku {to se ti~e ranjenika.

Tu ste do kraja radili?

- Da.

To je zna~i skoro dve godine.

- Da, dve godine, do kraja sam tu radio, i zadnji dan mi je bio 21. april.

Jel ste, ~ini mi se, otkud to da ste ~esto radili zajedno jedan drugi zato~enik koji je pre`iveo Jasenovac Eduard [aer, on je u svom iskazu govorio da je ~esto sa vama radio u bolnici.

- Jeste.

Na ~emu je on radio?

- Kao elektri~ar.

Jel on isto svakog dana dolazio tamo ili povremeno?

- Svakog dana.

Jeste li bili dobri drugovi?

- Jesmo, i dan-danas prijatelji, bra}a. Jedini ja i on smo takore}i svaki dan i{li u logor, ja u bolnicu a on kao elektri~ar kod usta{a{kih familija.

Jeste vi bili pod stra`om u toj bolnici?

- Samo me stra`ar doprati i on mene pusti da ja se kre}em po krugu, nemam kuda i onda kada idem za logor on uzme pu{ku i prati me do logora.

On ~eka na vas da zavr{ite radni dan?

- Pa da, znalo se, u {est sati ja treba da predam u logor.

Niste pomisljali da be`ite iz bolnice?

- Znate {ta, da vam ka`em, imao sam mogu}nosti ali tu je ipak bila jedna druga stvar bila, karakter ~oveka, jer je bila takva, to je bila kolektivna odgovornost, dal bi ja uspeo da pobegnem, za mene bi mo`da stradali stotinu, jer ja sam uvek mislio glavom. Na primer, da pobegnem, da se spasim, pa da zbog moga spasa i zbog moga bekstva bi bilo streljano sto ljudi. Mene bi grizla savest celog `ivota. Za mene jednoga koji sam se spasio, koji nema nikoga da stotinu `ivota izgubi `ivot koji imaju `ene i decu, nisam sebi mogao tako ne{to da dozvolim.

Edo [aer je isto mogao da pobegne da ga oni nisu zaustavili.

- Jo{ on je i{ao dalje nego {to sam i{ao ja. On je i{ao u Dubicu, u Mlaku, i{ao je po tim daljim mestima, ali jedan stra`ar, njemu je bilo mo`da vi{e mogu}nosti nego {to je bilo meni. Ja i on smo nekada o tome razgovarali i on je istog mi{ljenja kao {to sam bio i ja. Nije hteo da izazove osvetu nad drugim osudjenicima zbog sebe.

E, sad mi recite, po{to ste se svaki dan kretali od logora do 43. ste bili u okviru samog logora, a od 43. u bolnici, mo`ete mi re}i da li ste videli dovodjenje nekih transporta, dal ste videli neka ubistva, da li ste videli neke svireposti?

- Znate {ta, video sam te nastupe, zato {to sam ja znao da dodjem nekada da me stra`ar doprati, naro~ito kad je bila ofanziva na Kozari, taj isti doktor Marin on je dolazio sa Kozare, ovamo-tamo jer je trebala destilovana voda on je recimo, mene zadr`ao da ostanem pa sam ja znao da me stra`ar doprati i u 11 sati no}u i u 12 da me vrati natrag u logor. Znao sam recimo, da nailazim na to, ja ulazim u logor, a stra`ar pored te takozvane parketarnice ljudi stoje u nastupu. Ja sam znao da se ti ljudi ne}e vi{e nikada da se vrate, da idu na likvidaciju. Ja tu likvidaciju nisam video, ali sam bio toliko svestan, toliko sam znao da, ~im je u to doba no}i, ti ljudi stoje, ja sam znao da oni nikada vi{e ne}e videti beli svet, ali mene, recimo, niko nije u tom slu~aju, ja sam na primer, prolazio pored tog nastupa, pored toga svega i tu stoje stra`ari, mene niko nije ni zapitao, mogao je da ka`e, ej ti si iz toga nastupa pobego, nego su me pustili da odem u lan~aru.

Dobro, ali bili ste i u pratnji. Dal ste dobro, u redu, videli ste neke nastupe.

- Ne, nije mene pratio stra`ar do lan~are. On je mene samo dopratio na ulazu u logor, a od stra`are do lan~are ja sam imao svojih stotinu metara, ja sam i{ao slobodno.

Ka`ite mi, da li ste tokom celog perioda videli nekog pojedina~nog nastupa?

- Videlo se streljanje u tom nastupu, videlo se streljanje u tom nastupu u krugu, na primer jednom prilikom oni su u{li u logor ono u logoru oni koji su na postelji na bolovanju, mo`da je radio ne{to u logoru, oni su nai{li sa mitraljezima i pokosili sve.

Kad je to bilo?

- Bilo je vi{e puta.

Kako kosili s ~ime?

- Sa mitraljezima u krugu logora.

Za{to?

- To oni znaju.

Koga bi pogodili ako su ljudi bili na spoljnim radovima ili u radionicici?

- To se nije pitalo koga }e pogoditi. Dato je naredjenje i nema spasa. Tu se nije ni{ta moglo popraviti. Takvo je naredjenje.

Kad je to bilo?

- To je bilo vi{e puta, nije to bila jedanput.

Jel pogode vi{e ljudi ili samo jednoga?

Pa, desilo se da se ljudi sklone da pobegnu, da se sakriju, ali onoga koga zaka~i, zaka~ilo ga.

Jel u krugu logora?

- Pa u krugu logora, u celom logoru, gde god su smatrali da ima zato~enika.

Jer za to va{e vreme, dobro vi ste bili u bolnici sa dobrom ishranom niste pobolj{evali?

- Nisam.

Da li je bilo bolesti i epidemije u samom logoru?

- Bilo je i to koliko.

Kad i kako?

- Ve}ina dizenterije, tih vrsta va{ke, tifusi.

Dobro, kad je pobegao onaj ~ovek iz va{e lan~are i tri puta je nov~i} pao na krunu i vi tako spasli svoju glavu, i niko nije bio streljan, dal je neko nekom drugom prilikom neko iz lan~are stradao?

- Stradao je kad su bombardovali logor.

Kad je to bilo, koje godine?

44. koncem 44. godine.

[ta od bombi je neko stradao?

- Nije od bombi stradao, onda se usta{e uspani~ile i oni su ubijali ko im je naleteo.

Ko je poginuo iz lan~are?

- Iz lan~are je poginuo neki stari Golf koji je izradjivao te medicinske instrumente.

Je su li ga pogodile usta{e, u samoj radionici ili vani?

- Da. Pred radionicom. Partizani su bombardovali i zatvoreni{two i lan~aru, bombardovali i zid da bi otvorili nama da be`imo, mi nismo imali kuda da be`imo, mi smo pobegli na jednu poljanu, medju tog zida i nekih zgrada i tu smo polegali.

I gde su tog Golfa uvatili?

- Kad je be`ao iz lan~are, hteo je da se sakrije.

Da li ste bili tu kad je pao?

- Tu sam, ja sam radio s njim u lan~ari.

Ko ga je pogodio?

- Mogu da tvrdim, jer sam se na{ao na tom mestu, ubio ga je usta{a Zrimu{i}.

Stra`ar Zrimu{i}?

- Ne, ne stra`ar, on je bio glavni kolja~.

[ta je bio, glavni usta{ki oficir?

- Zrimu{i}, on je bio usta{ki oficir.

Iz revolvera?

- Iz pi{tolja.

Odakle je bio taj?

- Iz Zagreba. Radio je u toj fabrici gde se izradjuju instrumenti.....

Jel bio mladji ili stariji ~ovek?

- Stariji.

Jel jo{ znate da je neko stradao iz lan~are?

- Mi smo oti{li na polju, ko }e znati da li je jo{ neko.

Da li znate da je iko ikada stradao iz neke druge radionice?

- Bilo je.

Ko, kada i kako?

- Znate {ta, ja se slabo se}am tih datuma.

Otprilike godine?

- Recimo iz, bilo je, {to se ti~e te organizacije kako su oni nazvali, ilegalne organizacije to otkrili i onda su pohapsili ljude za koje su znali da su takore}i komunisti i onda je posle bilo streljanje, ve{anje.

Jeste li i vi bili prisutni?

- Svi smo bili prisutni.

A oni su obe{eni kad je bio nastup?

- Da, javno su obe{eni.

Dal ste vi politi~ki bili na neki na~in povezani u logoru za ove ~etiri godine?

- Mi smo bili povezani sa partizanima preko jednoga kapetana partizanskog, a iz logora sa jednim Jevrejinom Levijem, koji je bio veterinar po zanimanju i on je i{ao u Dubicu po{to su tamo bile krave da bi le~io `ivotinje i preko njega smo mi uvatili vezu sa partizanima gore na Kozari.

Al vi li~no, mislim, dal ste imali s nekim iz te partijske organizacije kontakt?

- Imao sam.

S kim?

- Pa sa svima takore}i.

S kojim svima, kako se zovu?

- Bio je Remzija, bio je @arko Jankovi}, mali [u{kovi}, bio Sojak, bio ba{ i taj koji je ubijen Golf, doktor Mile.

Srbin?

- Crnogorac.

Kako mu bilo prezime?

- Ne bih znao.

Da li ste vi li~no s nekim razgovarali o situaciji o frontovima ili o tome {ta treba raditi u logoru s nekim politi~kim, dal ste razgovarali?

- Razgovarao sam. Sa Sojakom sam radio u bolnici.

[ta je radio Sojak u bolnici?

Bio je na agregatu, na kompresoru, na odr`avanju ali on je tamo i spavao nije on dolazio kod nas.

Jel on imao veze sa ilegalnom organizacijom?

Imao je zato {to je bio u toj ilegalnoj organizaciji i taj doktor Marinko.

A i doktor Marinko?

- Pa da, preko njega je takore}i i i{lo sve.

Da li su oni uhva}eni kad je provaljena partijska organizacija?

- Pa da, uhva}eni i pove{ani.

Sojak je obe{en?

- Pa da, i Sojak i Marinko. I @arko Jankovi}.

Ko je @arko Jankovi}?

- Grupnik elektri~ar.

Ne, ja sad govorim o ovima iz bolnice. Tu je bio doktor Marinko i ovaj Sojak, ka`ete. Odakle je bio ovaj Sojak?

- Mislim da je bio iz Zagreba, neznam ta~no.

Njih dvojica su bila u radionicu, bili su u partijskoj organizaciji, provaljeni i obe{eni obojica.

- Da, kad su bili provavljeni ovi u logoru, tad su bili provaljeni i ova dvojica.

Dal su oni s vama ne{to politi~ki razgovarali?

- Nije toliko va`no politi~ki razgovarati, i politi~ki sporazumevati, kolko je va`na ta organizacija da poma`e.

Kako da poma`e?

- Recimo, oni nisu imali mogu}nosti ni Sojak ni Marinko. Nisu imali mogu}nosti da poma`u ljudi u logoru. I to je i{lo preko mene. Ja sam svako ve~e kad me stra`ar pratio ja sam nosio punu ta{ku lekova i hrane u bolnicu zato~eni~ku u logoru. Doktor Marinko i Sojak to su mi spremili i ovi lekari koji su tu bili, spremali mi da nosim.

Kome ste to predavali?

- U bolnicu.

Kome?

- Lekarima. Miletu Bo{kovi}, koji je bio lekar.

I {ta posle je obe{en?

- On je streljan.

Zato {to je Crnogorac?

- Da.

Doktoru Miletu Bo{kovi}u ste to davali koji je radio u zato~eni~koj bolnici.

- Da. On je radio i radio je neki Salko No`i, umro je {to je bio u logoru u bolnici, medjutim, bez razlike koji su lekari bili moj zadatak je bio da ja te lekove koje donesem u bolnicu, odnosno u logor da ih predam u bolnicu, a kome }e to lekari

dati te lekove i kako }e ih upotrebiti, to je njihova stvar bila. Nisam ja delio te lekove, na primer, vi ste bolesni, pa da ka`em evo ti lek.

O}ete da mi ka`ete, nije se taj rat tolko sastajao u pri~i politi~koj kolko u delima za pomo}?

- Da. I ho}u da ka`em jednu stvar. Da sam ja tu imao veliku, veliku sre}u. Eno dole ima u izlo`bi slika pokojnog ~oveka koji je za sve ~etiri godine bio glavni stra`ar za ulaz u logoru na kapiji. Ja sam dve godine dolazio iz bolnice, svako ve~e kad sam se vra}ao iz bolnice i ulazio u logor, svako ve~e sam ja nosio dve ta{ne velike pune lekova. U jednoj je alat bio a u drugoj su bili lekovi. Ja vam ka`em, evo, mogu danas da ka`em, nikada taj {to je bio zatvorenik na ulazu u logor, nikada me nije pitao {ta ja imam u ta{ni.

Kako to tuma~ite?

- Da mi je samo kazao, otvori ta{nu, moja glava bi ostala tu na licu mesta. Ali nikada me upitao nije {ta ja nosim u ta{ni.

Jo{ na koji ste drugi na~in u~estvovali u akcijama medjusobne pomo}i logora{a, sa kojim inicijativama partijske organizacije?

- Pa, znate {ta, Ja i Edo smo bili jedine veze izmedju logora i ovih {to su radili u bolnici u takozvanom brznom sklopu.

[ta je to sklop?

- To je vozni park njihov.

I Edo [ajer, elektri~ar, vi ste bili?

- Mi smo bili jedine veze koji smo bili vezani izmedju logora, i na{ih zato~enika i na{ih ljudi koji su radili u logoru i koji su bili van logora.

I kako je slu`ila ta va{a veza?

- Ta veza je slu`ila, na primer u logoru sa ovima razgovaramo koji su u organizaciji pa oni nam recimo ka`u, po{to oni tamo ne znaju, ka`ite onima da je takva i takva stvar kod nas u logoru u toj na{oj organizaciji, da se od njih

zahteva to, to i to. Oni onda ka`u, ka`ite u logoru da smo sve razumeli da je to sve okej.

Da li ste znali u logoru koje godine kakvo je stanje na frontovima ili da postoje partizani u planinama, kad ste to saznavali?

- Mi smo sve to saznavali iz usta{kih novina, iz hrvatskih novina, jer oni su toliko pisali pa ih ~ak {ta-vi{e davali preko zvu~ne stanice i to sve gde se nalaze partizani i gde oni vode s njima borbu i to smo sve povezivali jedno sa drugim. Ja opet ka`em da smo ja i Edo bili jedine veze {to se ti~e toga. Mi smo nosili novine {to je bilo isto zabranjeno iz tog mesta nosili smo u logor i davali na{im ljudima da ~itaju da ne{to iz toga izvade da vide izmedju redova, da ne{to ili preduzimaju ili da znaju kako da se ophode i to sve.

I tako ste vi, zna~i, na radu u bolnici na odr`avanju aparata do~ekali prole}e 45.

Dal bi ne{to do prole}a 45. dal bi se setili ne{to {to vredi re}i?

- Opet }u da ka`em ne{to, {to se ka`e sre}a, {to ka`e ona stara poslovica - bez sudbine nema ..... Ja sam imao jednu stvar, jedan problem dok sam radio u bolnici, dolazio sam uve~e i kasno, ja sam jednog dana do{ao kasno..... po{to sam spavao u lan~ari, do{ao iz bolnice, ovaj lekar i ..... s kojima sam se ja dru`io u lan~ari..... I po{to je gorelo svetlo a bilo je i pove~erje de`urni usta{a udje unutra i ka`e meni: za{to ne spavate. Ja ka`em, do{ao sam iz bolnice i moram malo da ve~eram. I on je poku{ao mene da udari, medjutim, ja smatraju}i da nisam kriv, ja udarim njega.

S ~im?

- Sa {akom. Ja udarim njega, ali kad sam ja njega udario..... ka`em i ja sam se malo, {to ka`u prenaglio, ja sam onda shvatio, gotovo, izgubio sam glavu, a ovi pogotovu i oni }e stradati zbog mene. Posle toga, taj usta{a se okrenuo i ni{ta mi nije rekao. I dolaze dva stra`ara po mene da me spovedu. Povedu mene ..... a ovi u spavaoni neznaju {ta }e da mi rade, ne znaju {ta se de{ava. I mene

odvedu u zatvoreni{two kod upravnika. Upravnik je bio neki in`enjer, Italijan

.....

Ali hrvatski usta{ki oficir?

- ..... i mene uvedu, zatvore vrata a tu sede svi sami usta{e..... {ta je. Ovaj usta{a pri~a, on me udario. Ja ka`em nije istina, ja sam se na{ao ili, ili pa {ta bude da bude. Meni ka`e upravnik, sad ti }uti, on }e govoriti. On ka`e gotovo, e sad ti ka`i ne{to o tome. Ja ka`em, znate da ja radim u bolnici, mene je doktor zadr`ao s obzirom da ima ranjenika, dopratio me stra`a, do{ao sam u pola jedan, eto neka gospodin Brki} potvrdi da sam ja do{ao tako kasno, do{ao sam u lan~ari, seo sam da ve~eram, gospodin je u{ao, pitao me za{to gori svetlo, ja sam mu rekao, on je hteo da me udari, ja sam smatrao da nisam bio kriv, smatram da sam bio u pravu, ja sam podmetnuo ruku da me ne udari, on se sapleo nekako i pao i udario glavom. Ka`e, nisi ga ti udario. Reko, ne, kako na pretpostavljenog da dignem ruku. A on }uti. I, sad on se obra}a njemu, a ovi okolo gledaju svi. Ka`e, Ribi}u, hajde ka`i kako da ga osudimo. Ka`e, gospodine satni~e, osudite ga vi. On mene nije udario, da je mene udario ja bi ga osudio. Ovi drugi ka`u, streljanjem, ve{anjem. Ja sam se oladio. Ovaj opet njemu postavlja pitanje, ajde Ribi}u, osudi ga, kako ti ka`e{ tako }e da se izvr{i. Ka`e, ne mogu satni~e, osudite ga vi. Ja ti opet ka`em da je mene udario osudio bi ga. I ajde, ka`e ti ne mo`e{ da ga osudi{, ja ne mogu da ga osudim, a ovi okolo besni, `eljni toga posla, sve oni dobacuju ovo ili ono, i onda upravnik ka`e, ako ga ti ne}{ osuditi ja ga ne mogu osuditi. Da ga pustimo. I na kraju on meni ka`e sloboden si. Ja izadjem, ka`e slu{aj, nemoj vi{e da di`e{ ruku na usta{e. Reko, ne}{u gospodine upravni~e, ja to nisam uradio, niti `elim to. I ja niz stepenice, sprat ni`e i ovaj ide zamnom Ribi} a on mene po ramenu. Ka`e vidi{, to nije trebalo da se desi. Ka`em Ribi}u, nisam ja tebe vodio nego si ti mene vodio. Vadi iz d`epa kutiju cigara i daje meni. Ka`e, ja vama dajem cigaru, vi ste me udarili, nit mi je da primim cigare, nit mi je da ne primim cigare, ako primim,

zna~i sebe sam ponizio, ako ne primim kaza}e da ga mrzim. I ja kutiju cigara primim, verujte vi meni, takore}i, mi smo se sretali mnogo puta, on je meni svaki dan donosio kutiju cigara.

Odakle je on bio?

- On je Hrvat. Tamo iz Jasenovca. On je radio vani kod Ba{i}a.

A on je iz samog mesta Jasenovca. Tu je radio. Zna~i nije bio Hercegovac?

- Nije.

Kako tuma~i{ takve ljude, njihovo pona{anje?

- Ne bih mogao da vam ka`em. On je voleo mnogo da piye i upravnik logora je ocenio da kad je prvi u{ao u kancelariju ocenio je da je pijan.

To zna~i da ba{ svaki stra`ar nije bio pijan?

- Ne, znate {ta, ja sam jedino video te usta{e, te krvnike, kad je u nastupu bilo. Verujem, a tako su kru`ile te pri~e, bilo je ljudi koji su vodili ra~una o tome. Recimo, sam takozvani Granik, na obali Save u Jasenovcu odakle je polazila skela, to je granik koji je istovarao klade za pilanu. To je dizalica koja istovara iz {lepera.

I {ta sad?

- Tu se vr{ilo klanje, odnosno bacanje u Savu.

Jeste li vi to videli?

- Nisam video ja, ali su videli ljudi koji su tu radili, zato {to je taj granik bio ba{ na elektri~noj centrali, a ona je radila celu no}.

A va{i ljudi iz lan~are su odr`avali centralu?

- Odr`avali su centralu elektri~ari.

E, sad, kako tuma~ite opet dr`anje tog komandanta Pi}inija, logora, usta{kog oficira da on na skoro istu nogu vas i onog stra`ara me}e i vr{i kao neko saslu{anje. To nije bilo?

- Znate kako. On je primetio da je ovaj pijan. Drugo, on je poverovao {to sam ja ispri~ao, zna~i ja sam njega tu ubedio da je onako kako ja ka`em.

Kako se taj Pi}ini uop{te dr`ao kao rukovodilac?

- On je bio stra{an. On je uvek nosio..... nije on bio zlato i cve}ka, ne.

Dal ste vi ~uli, ka`u neki zato~enici da je on imao du`nost pre nego {to je postao zapovednik Jasenovca , da organizuje i stvori neku vrstu krematorijuma u ciglani i da su `ive ljude bacali u vatu, taj ba{ Pi}ini. Dal vi ne{to znate o tome, da li ste ne{to videli ili ~uli o tome?

- Nisam video, samo znam da se u lan~ari radile te alatke.

Koje alatke?

- Pa alatke za prevrtanje le{eva, kao vile kao neke kraplje, to znam.

Da li ste vi znali namenu tih alatki?

- Pa kako nismo znali, znali smo.

Da li ste znali za koju svrhu, ili ste vi nagadjali?

- Nismo nagadjali, slu{ajte, u logoru se ni{ta, {to se ti~e u lan~ari ni{ta nije radilo bez saglasnosti i dogovora sa Pi}inijem. Taj isti Pi}ini koji je bio upravnik logora, on kad je to osnivao, on je pozvao Salamona da mu ka`e, to, to i to i {ta je to.

Da li ste vi videli te alatke?

- Kako nisam video, kad smo to radili.

Kako izgledaju, {ta je to?

- Znate, ne ovakve vile kao ove selja~ke, to je glomazno, te{ko, onda neke grabulje za povla~enje kao {to se grabulja seno.

To je kori{ }eno u tom krematorijumu?

- Da.

Kako izgleda taj krematorijum?

- Ciglarska pe}, gde se pekla cigla.

Gde je bio otvor, napred, sa strane gde?

Kako se cigla pekla tamo su i ljude isto.

Ja ne znam kako se pekla cigla?

- Plamen ide i su{i ciglu, znate kolka je ta temperatura. Svaka ciglana ima svoj otvor dok se taze cigle nasla`u unutra, onda se otvori zazidavaju, zatvori se onda se pu{ta plamen, para i recimo u taj zatvoreni prostor se cigla su{i.

Vi ste ~uli da su ljudi bacali tu?

- Bacali su ljudi. Tu je bio slikar kao lekar, kao lekar bio je Ljubo Milo{, kada je krematorijum proradio onda je on kao lekar na vrhu pe}i ciglarske, napravio sebi kao ordinaciju.

On je bio komandant logora i preuzimao ulogu lekara?

- Preuzimao je ulogu lekara i oni {to su bili osudjeni za krematorijum, on je bio taj koji je pregledao, kobajagi pregledao na vrhu pe}i na ciglani. Dole pa}, a on je bio gore na pe}i. Tu je bilo ono u ~emu se cigla vozi, tu su bila naslagana kolica s jedne i druge strane. Medju tim kolicima je prolaz, tu je on namestio astal, kao lekar u mantilu, zato~enici koji su osudjeni, oni dolaze do njega, on pregleda, ima slu{alice, ima sve, on pregleda i ovaj je pro{ao pored njega i oti{ao tamo do prozora, to je jedna velika {ahta {to ne mo`e{ da je izbegne{ nego mora{ na nju da stane{. Na nju stane{, ona se otvori i to ode{ unutra.

Jeste vi to posle rata ~uli opis toga ili u samom logoru?

- Video sam u logoru. I nama je bilo zabranjeno kretanje po ciglani, samo smo morali pi{at, biramo vreme kad oni odu na ru~ak ili odu ku}i kad zavr{e svoj posao i nisu tu, onda mi idemo i gledamo to.

Ta klatna bi bila jedna pokretna daska, ona je bila name{tena samo za tu svrhu ili je bila potrebna ciglani?

- Namenjena je bila samo za tu svrhu.

Da li ste vi videli tu klatnu?

- Kako nisam video.

Kad je radio taj Pi}ini krematorijum?

- On je po~eo da radi 44. godine 43. Ali se pokazalo da je neprakti~no, tu ima veliki otvor, taj smrad se {irio.

Da li ste osetili taj smrad tog spaljenog mesa?

- Kako da se ne oseti kad si pored njega.

Ose}ali ste miris pr`enog mesa?

- Da.

O}emo li da predjemo na poslednje mesece 45. ili bi se jo{ ne{to setili da ka`ete.

Ja vas pitam?

- Ja mogu da vam ka`em i ne{to ranije. Ka`ite jo{ ne{to {to bi bilo vredno?

- Mnogo toga se ja se}am. Se}am se na primer, jedne pri~e, kod nas u logoru je bila velika glad. Mi smo bili u radionici i to sve, ali nismo imali neku bolju hranu, kad smo i{li to je bilo daleko da dobijemo hranu i gde smo mi prolazili tu je bila jedna velika zgrada ..... to je bio jedan deo su{are gde se su{ilo a drugi deo je bio otvoren, na jednoj strani je bila pekara, onda je bilo otvoreno pa je onda bila su{ara. Tu gde je bio otvor tu su oni, nema vrata, nema ni{ta, tu su oni istovarali krompir kad se dotera. Mi prolazimo tuda, nema hrane. ..... meni palo na pamet, ja ponesem ruksak ..... kad sam se ja vra}ao, naidje usta{a, ja uletim u zgradu ..... vra}am se ja odande nosim prazan ruksak ..... `ive du{e nema .....

(ni{ta se ne ~uje - samo stra{no {u{kanje)

Alaga, usta{ki stra`ar?

- Ne, usta{ki neki vodnik, on je i{ao samo po logoru, tako koga stigne on ga tu~e.

^ime?

- Ma, ~ime stigne, to su batine, uglavnom. I ja se okrenem a on ..... {ta radi{, gladan sam pa sam hteo da uzmem malo krompira. ..... Pita, odakle si ti. Kako se zove{. Kako je meni do{lo da se ja setim toga, ja ne znam. Ka`em Jusuf Alihod`i}, muslimansko ime, a on je isto bio Musliman. Ja sad ne znam {ta }e se desiti. Ka`e, ajde trpaj, i on mi ka`e stavljaj jo{, jo{, ja to zave`em, ali ne mogu da dignem, slab sam. U njemu sigurno je bilo 15-20 kilograma

krompira, ne mogu da dignem. Po{to sam to natovario, sad mi `ao da to ostavim.
Te mi onda on pomogne i ka`e: ajde Jami, jebo mater svoju.

[ta?

- Jami, uzre~ica. Ua uzmem, ali ne mogu. On uze za jedan kraj, ja za drugi i ka`e ajde polazi. Pita me gde spava{. I dolazimo u te zgrade, dolazimo, tamo usta{e, oni vi~u Alaga daj ga nama, Alaga, daj ga nama. Vide da ne{to jeste, da sam ne{to ukrao. Ne mo`e, ka`e, on je moj. Sad treba u lan~aru. Do{li smo do lan~are i ja mislim sad tu je sve gotovo, nemam ja {ta sad tu da o~ekujem. Kad je Ja{o on mene onom toljagom raspalio po ledjima, ja sam sa svim onim ruksakom uleteo u lan~aru, onaj krompir se sve prosuo tamo. On ostao napolje. Ovi do{li, ka`u {ta je bilo. Reko, kupite taj krompir, pustite sada, pri~a}u vam posle {ta je bilo. To su sve do`ivljaji koje ~ovek ne mo`e zaboraviti, to je s jedne strane sada sme{no.

Imao si sre}u, setio si se, on je vidi{ Muslimana hteo da pusti.

- Nije meni recimo, na pamet palo da ka`em to ime i prezime.

Dal su Hrvati tako bili po{tedjivani kao zatvorenici?

- Oni su bili po{tedjivani, ukoliko nisu ba{ stvarno bili ~lanovi partije, ali koji su bili ~lanovi partije ili komunisti oni su odmah likvidirani.

Je su li Hrvati bili u posebnim barakama ili su bili zajedno?

- Bilo je tu Srba, Jevreja i Roma i svega.

Ti si imao dva politi~ki anga`ovana ~oveka, doktora Marinka i Sojaka. Dal si video da je neko bio politi~ki anga`ovan ili povezan u samoj lan~ari?

- To je bio [u{kovi}], pa neki [itun, on je bio neki me{anac, nije bio ni Jevrejin ni Srbin, otac mu je bio Hrvat a majka Muslimanka.

Kako je on stradao?

- Pa, stradao je ..... on nije do~ekao proboj bekstva, on je pre toga stradao.

On je stradao tokom bombardovanja, a ovaj [u{kovi}] je obe{en.

- [u{kovi} je, kad se provalila ta organizacija on je obe{en. Sojak je obe{en, Marinko je obe{en u samom mestu, @arko Jankovi} je isto obe{en, onaj {to je bio elekteri~ar.

Gde je on obe{en?

- U samom Jasenovcu, u crkvi.

Kako se zvao taj ~ovek?

- @arko Jankovi}.

Bio je grupnik zna~i, medju elektri~arima. On je bio taj koji je vodio i on se dogovarao sa upravnikom {ta treba, da organizuje.

Da li se se}a{ imena nekih drugih grupnika?

- .....

Jel Laufor pre`iveo?

- Nije.

Ajde reci, da li mo`emo sad ispri~ati kakav je bio `ivot u logoru u tim prole}nim mesecima 45. godine pred kraj rata?

- Mi smo sve {to ka`u, nije se tolko mnogo ose}alo sve do 21. aprila nismo znali da partizani napreduju, ose}alo se na usta{ama da to gube i to sve, ali mi sve do 21. aprila nismo osetili tako ne{to zato {to smo bili po radionicama i radili smo. Nismo ose}ali ne{to {to nas je zadesilo recimo 21. da }e nas likvidirati. Mi smo ose}ali jo{ uvek da }e mo`da s neke strane do}i da se logor oslobodi, da se spasimo, i ka`em sve do 21. 21. aprila spavalii smo gde smo i do tada, tog dana zasvira sirena, sve nas oteraju, nabili nas u onu zgradu gde su bile `ene a `ene su izvodili napolje. U prolazu smo se sreli, one idu ovamo a mi tamo. I tako da su se i usta{e izgubile. Mi smo stali, ni{ta nismo govorili, mi smo se samo o~ima opra{tali i usta{e su stale i u ~udu se na{li, izgubili su. Kad su to shvatili ajde polazi. Kad su `ene po{le i mi smo po{li.

Kako su izgledale `ene?

- Pa, one su znale kuda idu. Pravo da vam ka`em, one su bile kura`nije nego mi. Mi smo i{li u zgradu jer smo pretpostavili {ta }e se desiti sa nama i da }e mnogi stradati a one su znale gde idu, nisu imale mogu}nosti da se spasu i samo su nama rekле ovako: drugovi dr`ite se dobro, mi znamo gde idemo a kako }e da bude sa vama vide}emo.

A gde su dotle bile `ene?

- U toj zgradi gde je bio {najderaj i {usteraj.

One su na spratu spavale?

- Jedna zgrada je bila tu, unutar `ice.

[ta su te `ene do tog 21. aprila radila?

- To su sve `ene skupljene iz Mlake, iz Jablanca iz tih mesta gde je bila ekonomija, krave, ba{te, dotle su one bile rasporedjene i radile su тамо, tada su ih pokupili i doveli ovamo, jer su trebali da ih likvidiraju.

Da li zna{ koje su to `ene bile?

- Ma sve, Srpske, Jevrejke, me{ano. Ne mo`ete vi napraviti neku klasifikaciju, tu je bilo svih, me{ano.

El su to bile mladje `ene koje su bile na poljoprivrednim dobrima?

- Mladje su bile.

Zna~i oni su ih iz Mlake iz Jablanca, iz drugih sela gde su bila poljoprivrena dobra pokupili?

- Iz Mlake, Jablanka, iz Gradi{ke, sve je to bilo pod kompleks logora Jasenovac. 250 kilometara kvadratnih za prema Jasenovac.

Doveli su sve te `ene na ciglanu u Jasenovac, kad su ih dovodili par dana?

- Oni su to predvidjali kada }e to da rade, oni su sve тамо uni{tavalo, zna~i nisu vi{e potrebe тамо da rade.

Da li zna{, da li mo`e{ da oceni{ kolko je `ena bilo u toj grupi?

- Oko deset.

Zna~i, izveli su ih gde su privremeno bile a vas su gde oterali?

- U zgradu.

[ta je bilo u toj zgradi?

- Bio je {usteraj i {najderaj.

Gde su vas onda odveli. Nigde, tu su nas zatvorili

(Nastavlja se)